

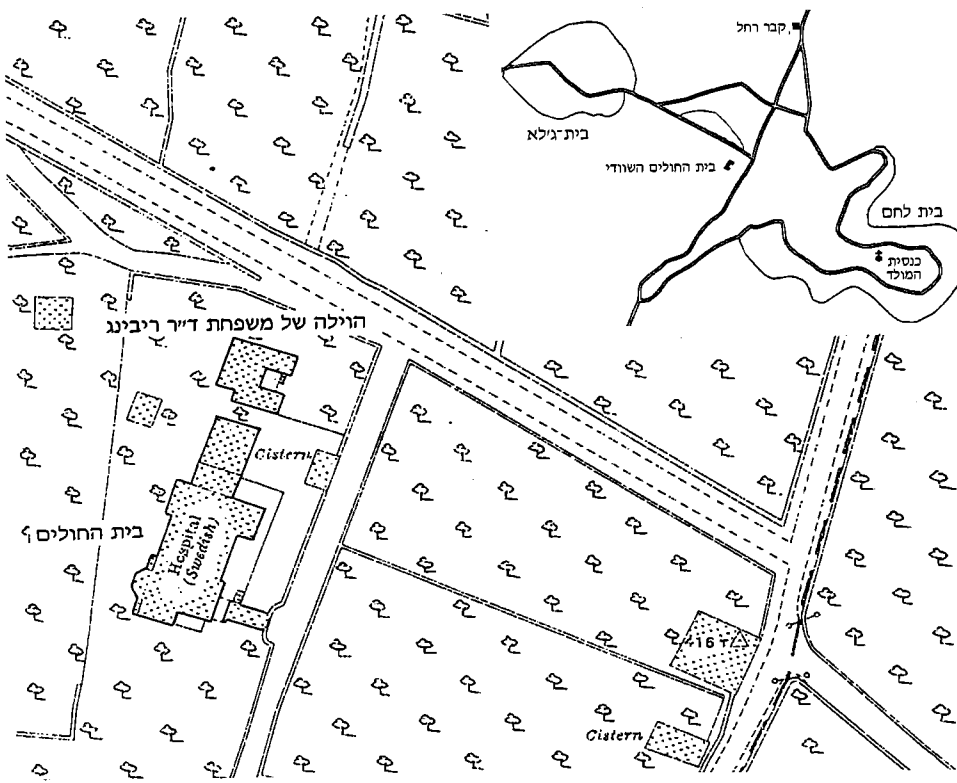
הפעילות השוודית בירושלים ובסניבתה בראשית המאה העשרים

היחלשות האימפריה העות'מאנית במהלך המאה הי"ט אפשרה למעצמות האירופיות לפעול בארץ-ישראל בכלל ובירושלים בפרט. פעילות זו היתה למעשה תחרות בין המעצמות על שליטה והשפעה במרחב, מתוך הנחה שימיה של האימפריה העות'מאנית ספורים. התהליך שהחל בעקבות כיבוש הארץ על-ידי מוחמד עלי (1831-1841), קיבל תאוצה רבה במחצית השנייה של המאה. פעילותן של המעצמות השונות התמקדה במספר מישורים: הקמת קונסוליות, בניית כנסיות, מגורים ואכסניות לעולי רגל ופעולות מיסיון המכוונות כלפי האוכלוסייה המקומית - לצורך כך נבנו בעיקר בתי-ספר ובתי-חולים.¹

שוודיה, להבדיל מבריטניה, צרפת, רוסיה, גרמניה (פרוסיה) והקיסרות האוסטרו-הונגרית, לא נמנתה עם הכוחות הפוליטיים המובילים באירופה במחצית השנייה של המאה הי"ט. עובדה זו וריחוקה הפיסי

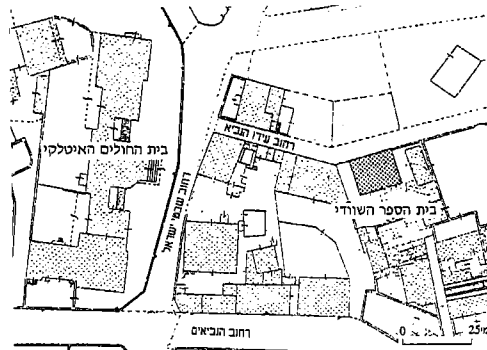
ראשיתו של מאמר זה בסמינר בגאוגרפיה היסטורית בהדרכתן של פרופ' רות קרק וגב' מיכל אורן. תודתי נתונה לגב' לנה סקוג על עזרתה באיסוף החומר, לפרופ' רות קרק ולמר יוסף גלס על הערותיהם החשובות ולגב' מיכל קדרון על הכנת המפות.

1 פירוש חלקי של פעילות המעצמות ורשימות ביבליוגרפיות ממצות בעניין זה ראה: מ' אליאב, ארץ-ישראל ויישובה במאה הי"ט 1777-1917, ירושלים תשמ"ח; י' בן-אריה, עיר בראי תקופה: ירושלים במאה התשע-עשרה, ירושלים תשל"ז; הנ"ל, עיר בראי תקופה: ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים תשל"ט; א' כרמל, 'תחרות, חדירה ונוכחות: הפעילות הנוצרית והשפעתה בארץ-ישראל', י' בן-אריה וי' ברטל (עורכים), שלהי התקופה העות'מאנית (1799-1917) (ההיסטוריה של ארץ-ישראל, ח), ירושלים 1983, עמ' 109-151.

בית-החולים השוודי בבית-גילא. נחנך בשנת 1922

מארץ-ישראל מסבירים כנראה את האיחוד בתחילת פעילותה בארץ-ישראל (רק בראשית המאה הכ') ואת היקפה המצומצם של פעילות זו בהשוואה למעצמות האירופיות. למרות זאת, עצם הפעילות הזאת מעניינת על רקע חוסר ההתעניינות של שוודיה בארץ-ישראל במישור הפוליטי.

בית-הספר השוודי בירושלים. נחנך בשנת 1928

פרשת הצטרפותם של החקלאים השוודים מן הכפר נוס (Nås) אשר בחבל דלרנה, אל

המושבה האמריקנית בירושלים (קיץ 1896) זכתה להדים רבים בספרות ובמחקר.² בעקבות התיישבות

2 S. Lagerlöf, *Jerusalem*, I-II, Stockholm 1902; B. Spafford-Vester, *Our Jerusalem: An American family in the Holy City 1881-1949*, Lebanon [אין עיר] 1950; E. Larsson, *Dalafolk i heligt Land*, Stockholm 1957; E. Rimersfors, 'Tipers-flickornas dagbok Nås-Jerusalem', *Falu-kuriren*, 14 Juli 1966, pp. 104-107; A. Olsson, 'Utvandringen från Nås till Jerusalem och dess bakgrund', B. Hallerdt (ed.), *Emigration Från Dalarna*, Falun 1968, pp. 139-154; E. Herlenius, 'Religiösa Rörelser i Nås', P. Björklund (ed.), *Bygdespel i Dalarna*, Kristianstands 1983, p. 66; O. Fahlén, *Nåsbönderna i Jerusalem: Berättelsen om en märklig Utvandring*, Höganäs 1988; H. Dudman & R. Kark, *Love, War and Peace in*

השוודים מנוס בירושלים גברה התעניינותה של שוודיה במרחב, ולבסוף הוקמה בירושלים קונסוליה שוודית. פרשה אחרת שראוי לציינה בהקשר זה היא הקמתה ופעילותה של 'אגודת ירושלים השוודית', אגודה אשר יסדה בין השאר בית-ספר בירושלים ובית-חולים בבית-ג'לא. במאמר זה ברצוני להאיר שתי פרשיות אלה, אשר לא זכו עד היום לתשומת הלב הראויה.

'אגודת ירושלים השוודית' (Svenska Jerusalemsföreningen)

מלך שוודיה אוסקר השני (1872-1907) נתבקש על-ידי הקיסר הגרמני וילהלם השני לשלוח נציגים מהכנסייה השוודית והנורווגית (שתי המדינות היו מאוחדות תחת הנהגה שוודית עד שנת 1905) כדי להשתתף בטקס חנוכת כנסיית 'הגואל' בירושלים. מלך שוודיה נענה לבקשה ברצון ומינה שני נציגים מטעמו - היו אלה הבישופים קנוט הנינג גוליוס פון שילה (von Schéele) השוודי ואנטון קריסטיאן באנג (Bang) הנורווגי. שני הבישופים התלוו לפמלייתו של הקיסר הגרמני בסיורו בארץ-ישראל ונכחו כמובן בטקס חנוכת כנסיית 'הגואל', אשר נערך ב-31 באוקטובר 1898.³ במהלך ביקורו בירושלים התרשם פון שילה מהפעילות הרבה של מדינות אירופה השונות בעיר בתחומי החינוך והבריאות (ועל-ידי חברות מיסיון בדרך כלל).⁴ ובשובו לשוודיה פעל להקמתה של חברת מיסיון שנועדה לפעול בארץ-ישראל בשם הכנסייה השוודית. יזמתו של פון שילה התקבלה בהתלהבות רבה בקרב האליטה השוודית, והמלך אוסקר השני אף הציע לשמש כפטרון האגודה ותרם לה סכומים נכבדים מכספו הפרטי (את תפקיד הפטרון המשיך למלא לאחר מכן בנו, המלך גוסטב החמישי [1907-1950]).⁵

הבישוף פון שילה (1838-1920)

Jerusalem: The Story of the American Colony, Jerusalem 1995 [in press]; R. Kark, 'Sweden and the Holy Land: Pietistic and Communal Settlement', *Journal of Historical Geography* 22 (1) (1966), pp. 46-67; ה' דודמן, 'לקורות המושבה האמריקנית בירושלים', קשת, עב (תשל"ו), עמ' 167-177; ד' גביש, 'לתולדות "המושבה האמריקנית" וצלמיה', א' שילר (עורך), ספר זאב וילנאי, א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 127-144. מרבית הנוסעים השוודים אשר סיירו בארץ-ישראל (לאחר בואם של השוודים למושבה האמריקנית), ואשר הותירו את רשמיהם בספרי מסע, התייחסו מי יותר ומי פחות לקורותיהם של השוודים מנוס בירושלים. להלן מספר דוגמאות: C.J.F. Ljungren, *Några Dagboksanteckningar: från en litten Orientresa 1898*, Stockholm 1898; A. Kuylenstjerna, *Mina Resor I Orienten*, Stockholm 1900; A. Nordlander, *Reseminnen från det Heliga Landet, Egypten och Turkiet*, Stockholm 1901; E. Aurelius, *Palestina Bilder*, Stockholm 1913; S. Hedin, *Till Jerusalem*, Stockholm 1917; J.L. Saxon, *Det Nya Palestina*, Stockholm 1921; R. Murray & E.W. Alberston, *Läka - Lära - Tjäna: Svenska Jerusalemsföreningen under åttio år*, Stockholm 1982, pp. 10-15. הכנסייה השוודית כמו גם זו הנורווגית הן פרוטסטנטיות-לותרניות, לכן אפשר אולי לשער כי הזמנתו של הקיסר הגרמני נבעה מן הקרבה התאולוגית של כנסיות אלה לכנסייה הפרוטסטנטית הלותרנית הגרמנית, שעבורה נבנתה כנסיית 'הגואל'. עם זאת יש לציין כי מבחינה תאולוגית הכנסייה השוודית קרובה יותר דווקא לזרם האנגליקני. וראה על כך: H.M. Waddams, *The Swedish Church*, London 1946; פון שילה כתב ספר על ביקורו בארץ-ישראל: K.H. Gez. von Schéele, *På Helig Mark*, Stockholm 1900; R. Murray, *Till Jorsala*, Stockholm 1969, p. 275

'אגודת ירושלים השוודית' נוסדה באופן רשמי בכנס בסטוקהולם ב־14 במאי 1900.⁶ מלבד תושבי שוודיה היו חברים באגודה זו גם שוודים שחיו בתפוצה - בעיקר בפּינלנד ובארצות הברית.⁷ בכנס היסוד של האגודה אושר תקנון שהכיל תשעה סעיפים. שמונה מהם עוסקים בנושאים אדמיניסטרטיביים-טכניים, כגון: דמי חבר באגודה, דרכי ניהולה, תאריכי כנסים למתן דין וחשבון ועוד. הסעיף הראשון עוסק במטרות האגודה, וזו לשונו: 'המטרה העיקרית של האגודה היא לנצר את תושבי ארץ-הקודש בעזרת פעילויות של חינוך ורווחה'.⁸ נראה כי היתה בכך הצהרה יותר מאשר ביטוי של כוונה מעשית, וזאת משום שבאותה עת כבר היה ידוע היטב כי אין למיסיון הצלחה רבה בניצור יהודים (והשלטונות אסרו פעילות של מיסיון נוצרי בקרב האוכלוסייה המוסלמית). תחום פעילות 'מבטיח' יותר באותה תקופה היה העברת נוצרים יוונים-אורתודוקסים (ובני עדות לא-פרוטסטנטיות אחרות) לנצרות הפרוטסטנטית.⁹ בביקורו בירושלים (בשנת 1898) התעכב הבישופ פון שילה במוסדות השונים של האחיות הדיאקוניסיות והתרשם עמוקות מפעילותן בתחומי החינוך והבריאות. בשובו לשוודיה שמר אתן על קשר מכתבים, ולאחר הקמת האגודה אף התייעץ עמן לגבי דרכי הפעולה המומלצות של האגודה החדשה בארץ-ישראל. האחיות הדיאקוניסיות ציינו כי יש צורך בהקמת בית-ספר לכיתות הנמוכות בירושלים, אולם אין צורך דחוף בבית-חולים נוסף בירושלים ולכן כדאי לבחון הקמה של מוסד כזה בבית-לחם. כפי שיתברר בהמשך, פון שילה והנהגת האגודה אימצו המלצות אלה במלואן.

ראשיתה של הפעילות המיסיונרית הפרוטסטנטית בארץ-ישראל קדמה לפעילות השוודית בעשרות רבות של שנים. כבר בשנת 1826 הגיע לירושלים המיסיונר האנגלי ג'ון ניקולייסון בשליחות מטעם 'החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים' (רק בשנת 1833 הורשה ניקולייסון לפתוח נציגות של קבע בעיר). לאחר הקמת הבישופות המשותפת לאנגליה ולפרוסיה, בירושלים, בשנת 1841, קיבלה הפעילות הפרוטסטנטית תאוצה רבה, וכאשר החלו השוודים את פעילותם המיסיונרית בארץ-ישראל, בראשית המאה העשרים, פעלה כבר בארץ שורה ארוכה של מוסדות מיסיון פרוטסטנטיים; דוגמאות בולטות מירושלים הן בית-החולים של 'החברה הלונדונית' שהוקם בתוך חומות העיר ואחר כך הועבר לרחוב הנביאים, בית-היתומים 'שנלר' ובית-הספר לבנות 'טליאת קומי'.¹⁰ מוסדות אלה היו מופת והשראה למיסיונרים השוודים בארץ-ישראל, וכפי שיתואר בהמשך, המוסדות השוודיים אף זכו בראשית דרכם לסיוע ממשי ממוסדות אלה.

6 A. Davidson, 'Svenska Jerusalemsföreningen 1900-1925', *Tjugofem år i Palestina*, Stockholm 1925, pp. 2-25

7 סקסון (לעיל, הערה 2), עמ' 92.

8 דוידסון (לעיל, הערה 6), עמ' 8.

9 א' כרמל, 'הקהילה הגרמנית הפרוטסטנטית בארץ-ישראל, 1840-1914', קתורה, 45 (תשרי תשמ"ח), עמ' 106-107.

10 לסקירה כללית על ראשית הפעילות הפרוטסטנטית בארץ-ישראל במאה הי"ט ראה: כרמל (לעיל, הערה 1), עמ' 139-120.

פעילות האגודה בשוודיה

לאורך השנים התמקדה פעילות האגודה בשוודיה, ועודה מתמקדת, בשני תחומים עיקריים:
 א. איסוף תרומות למימון הפעילות בארץ-ישראל, הן מסי החבר (סעיף 2 בתקנון האגודה) של חברי האגודה והן תרומות מבעלי הון שונים, בראש ובראשונה מבית המלוכה השוודי, שתרם כספים רבים לאגודה (בעיקר עד מלחמת העולם הראשונה).¹¹
 ב. הוצאת כתב-עת בשם *Svenska Jerusalemföreningens Tidskrift*. כתב-העת יוצא לאור ברציפות משנת 1901 ועד היום כרבעון, והוא נועד להרחיב את מעגל המתעניינים בארץ-ישראל ולהביא את פעילות האגודה לידיעת הציבור הרחב. בכתב-העת נדונו - ונדונים גם כיום - בעיקר נושאים הקשורים בפעילות האגודה בארץ-ישראל ובשוודיה עצמה, סוגיות בחקר המקרא והברית החדשה ונושאים הקשורים בארץ-ישראל (היסטוריה, ארכאולוגיה, צומח, אתנוגרפיה וכיוצא באלה), והתפרסמו בו סיפורי נוסעים שוודים אשר ביקרו בארץ-ישראל, דו"חות מפורטים על התרומות שנתקבלו באגודה וכן המאזן הכספי השוטף של האגודה. מלבד זאת יזמה האגודה הרצאות בנושאים דומים לאלה שבהם עוסק כתב-העת. ההרצאות נשאו לרוב במסגרת הכנס השנתי של האגודה, אשר נערך בסטוקהולם בדרך כלל.¹²

פעילות האגודה בארץ-ישראל

בארץ-ישראל התמקדה האגודה כאמור בשני תחומים עיקריים: חינוך ורפואה, התחומים האפייניים ביותר לפעולות מיסיון בכלל ובארץ-ישראל בפרט.

חינוך

באביב של שנת 1902 נשלח הכומר הנריק סטין (Steen) לירושלים,¹³ להקים ולנהל שם בית-ספר יסודי לבני הכיתות הנמוכות (א-ד). לאחר עבודת הכנה שנמשכה מספר חודשים נפתח בית-הספר ב-5 בינואר 1903, בבית שכור ליד שער שכם. המורה היחידה במקום היתה ערבייה נוצרייה בת תשע-עשרה, שקיבלה את חינוכה בבית-היתומים 'טליתא קומי', אשר נוהל בידי האחיות הדיאקוניסיות הגרמניות.¹⁴ תוך פרק זמן קצר הגיע בית-ספר למיצוי יכולת קיבולו - כשישים תלמידים.¹⁵

11 מוריי ואלברטסון (לעיל, הערה 3), עמ' 16-18.

12 סקסון (לעיל, הערה 2).

13 סטין היה יהודי מומר מליטא שהיגר לשוודיה בשלהי המאה הי"ט. בשוודיה הוא התנצר ולמד תאולוגיה. הוא הוסמך לכמורה על-ידי הבישוף פון שילה, וכך הוא הגיע לשורות 'אגודת ירושלים השוודית'.

14 מסדר האחיות הדיאקוניסיות החל לפעול בעיר העתיקה בירושלים בשנת 1851. בתחילה הן הפעילו בית-ספר קטן ומספר חדרי חולים. בראשית המאה העשרים, כאשר החלו השוודים לפעול בירושלים ובסביבתה, היו כבר מוסדותיהן של האחיות הדיאקוניסיות מן הגדולים והמבוססים בארץ-ישראל כולה, ולפיכך יכלו להעניק סיוע לאגודה השוודית בראשית פעולתה המיסיונרית. לסקירה מפורטת על ראשית פעולתן של האחיות הדיאקוניסיות בירושלים ראה במאמר על הכומר הגרמני תיאודור פלינדר, מייסד מסדר האחיות הדיאקוניסיות: A. Carmel, 'Der Missionär Theodor Fliender als Pionier deutscher Palästina-Arbeit', *Jahrbuch des Instituts Deutsche Geschichte*, 14 (1985), pp. 191-220

15 מוריי (לעיל, הערה 5), עמ' 277-278.

הבית שנבנה על-ידי 'אגודת ירושלים השוודית' בשנת 1928 ושימש את בית הספר של האגודה עד שנת 1948 (היום ברח' עידו הנביא 8)

סטיין, מנהלו הראשון, לא היה מרוצה מהתפקיד ומהחיים הקשים יחסית בירושלים, ובשנת 1903, פחות משנה אחרי בואו לארץ, החליט לחזור לשוודיה. עד להגעת מחליף מתאים (שש שנים מאוחר יותר) מילאה את מקומו מרתה קלאר (Klaer), אחות דיאקוניסית מבית הספר לבנות 'שליטא קומי'.¹⁶ רוב התלמידים בבית-הספר היו ילדים ערבים-נוצרים מבני העדה היוונית-אורתודוקסית, ולכן גם שפת הלימוד היתה ערבית;¹⁷ מוסלמים ויהודים לא שלחו בדרך כלל את ילדיהם לבית-ספר זה (מאותם נימוקים שלא שלחו את ילדיהם למוסדות מיסיונריים אחרים).

שנת 1909 היתה שנה חשובה בתולדות בית-הספר. בשנה זו הכירו השלטונות העות'מאניים בזיקתו של בית-הספר לשוודיה, והוא נרשם כרכוש ממשלת שוודיה תחת השם: Ecole de la Société Suédoise de Jérusalem. מיום זה ואילך התנוסס דגל שוודיה מעל לבית-הספר.¹⁸ הכרה זו הושגה בין

16 דוידסון (לעיל, הערה 6), עמ' 9.

17 סקסון (לעיל, הערה 2), עמ' 94.

18 מורי (לעיל, הערה 5), עמ' 278. השימוש בשפה הצרפתית נעשה רק לצורכי הרישום אצל השלטונות העות'מאניים, אשר מן הסתם לא שלטו ברזי השפה השוודית.

הבית אשר נבנה בבית-ג'לא עבור ד"ר ריבינג ומשפחתו; הבית המקורי היה בן קומה אחת בלבד. במשקוף הכניסה לבית חקוקה שנת חנוכת הבית (1908) וכן ראשי התיבות של 'אגודת ירושלים השוודית'

השאר בעקבות פעולתו של הקונסול השוודי בירושלים גוסטב דלמן (Dalman). באותה שנה הגיעה גם מנהלת שוודית לבית-הספר, הלפריד וילן (Willen) בתו של כומר ממחוז נרקה (Närke), שבמרכז שוודיה. בשנת 1911 התחתנה המנהלת החדשה עם רופא ערבי-נוצרי והיגרה יחד עמו למצרים. כמחליפתה נשלחה בשנת 1912 יוהנה נילסון (Nilsson) ממחוז סקנה (Skåne), שבדרום שוודיה, אולם היא לא הספיקה לנהל את בית-הספר זמן רב, כי עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נצטוו כל שליחי 'אגודת ירושלים השוודית' בארץ-ישראל לעזוב את הארץ ולחזור לשוודיה. עם עזיבת המנהלת השוודית חזר בית-הספר לניהולן של האחיות הדיאקוניסיות הגרמניות, עד לסוף מלחמת העולם הראשונה, אם כי האגודה המשיכה לממן את פעילותו משוודיה גם במהלך המלחמה.¹⁹

בשנת 1922 נשלחה משוודיה סיינה אקבלד (Signe Ekblad) לנהל את בית-הספר, תפקיד שבו החזיקה ברציפות במשך עשרים ושש שנים, עד פרוץ המלחמה בשנת 1948.²⁰ מאז הקמתו ועד לסוף שנות

19 מורי ואלברטסון (לעיל, הערה 3), עמ' 28-37.
 S. Ekblad, 'Åfter I Jerusalem', Svenska Jerusalemföreningens Tidskrift, 68 (1969), pp. 72-80

העשרים שכן בית-הספר בחדרים שכורים ליד שער שכם, ובשל חוסר מקום היה מספר התלמידים בו מוגבל.

בשנת 1926 הוחל בהקמת בניין חדש וגדול לבית-הספר, בקרבת בית-החולים האיטלקי (ברחוב עדו הנביא 8 בימינו) והבנייה הושלמה כעבור שנתיים.²¹ הבניין החדש אפשר קליטת מאתיים וחמישים תלמידים, אשר למדו בכיתות א-ח. הואיל ורוב תלמידי בית-הספר היו ערבים, ואילו בניין בית-הספר נותר בסוף מלחמת העצמאות בצד הישראלי של ירושלים, הוא נסגר לאחר המלחמה מחוסר תלמידים. בית-הספר נפתח מחדש בשנת 1958 בבית-ג'לא בסמוך לבית-החולים של האגודה, כבית-ספר לבנות בשם בית-ספר 'הרועה הטוב' (Den Gode Herdens Skola) ובמחנות זו הוא פועל עד עצם היום הזה.

רפואה

בשלהי שנת 1903 יצאו ד"ר גוסטב ריבינג (Ribbing) ובני משפחתו לארץ-ישראל, במטרה לייסד מרפאה של 'אגודת ירושלים השוודית' בבית-לחם. לאחר עיכוב של חודש בקושטא (כדי לעמוד בבחינות רישוי לעיסוק ברפואה מטעם השלטונות העות'מאניים) הגיע ריבינג בפברואר 1904 ליעדו.²² לקראת בואו של ריבינג לבית-לחם נשכר עבורו בית בבית-ג'לא על-ידי נציגים מ'אגודת ירושלים' הגרמנית (Jerusalemsverein), אשר פעלו זה כבר בבית-לחם.²³ בבית המגורים של ריבינג ומשפחתו אמורה היתה לפעול גם המרפאה. אולם עקב ריבוי הפונים למרפאה, החלו לבנות בשנת 1906 בית עבור משפחת ריבינג (כמאתיים מטר צפונית למרפאה), ואילו המרפאה הורחבה לכל שטח הבית - כך שהיו בה עשר מיטות אשפוז (חמש לגברים וחמש לנשים).²⁴ במשקוף בית משפחת ריבינג חקוקה השנה שבה נהנך הבית - 1908, ומעליה ראשי התיבות של 'אגודת ירושלים השוודית'. כיום בית זה משמש את הנהלת בית-החולים.

בנוסף לריבינג עבדו במרפאה גם אחיות שוודיות ואחיות מקומיות (ערביות-נוצריות). האחות פאני אנדרסון (Anderson) הגיעה יחד עם ריבינג ומשפחתו בשנת 1904, אך בשל בריאותה הרופפת נאלצה לחזור לשוודיה כעבור שנה. במקומה הגיעה האחות הלפריד יאנסון (Jönsson) ומאוחר יותר נוספו גם האחיות גרטה בוסטד (Boustedt) בשנת 1912 ורות ברתליוס (Berthelius) בשנת 1913. בהוראת הנהלת 'אגודת ירושלים' בשוודיה עזבו ריבינג ומשפחתו ושלוש האחיות השוודיות את המקום עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.²⁵

בשל מספרם הגדול של החולים שפנו מדי יום למרפאה הוחלט לבנות בבית-ג'לא בית-חולים של ממש.

21 שם. המבנה המקורי היה דו-קומתי, אך יש בו תוספות בנייה מאוחרות. כיום המבנה משמש את המרכייה הפרדוגית של 'רשת החינוך התורנית בישראל', השייכת לתנועת 'אל המעיין'. קודם לכן שכנה במבנה המחלקה לעיצוב תעשייתי של 'בצלאל'.

22 E. Ribbing, 'Det Första svenska doktorshemmet i Betlehem', *Tjugofem år I Palestina*, Stockholm 1925, pp. 25-30

23 מוריי ואלברטסון (לעיל, הערה 3), עמ' 41.

24 D. Ribbing, 'Femtio år senare', *Svenska Jerusalemsföreningens Tidskrift*, 61 (1962), pp. 5-15

25 דוידסון (לעיל, הערה 6), עמ' 13.

הקטע שנותר מן
החזית המזרחית
של בניין בית-החולים
בבית-ג'לא.
נחנך בשנת 1922

לשם כך הוגשה לשלטונות העות'מאניים בקשה לרכישת חלקת קרקע הסמוכה לביתה של משפחת ריבינג (להגשמת מטרה זו פעל גם הקונסול השוודי בירושלים גוסטב דלמן). בשבעה בחודש מוחרם 1329 להג'רה (29 בינואר 1909) נתקבל האישור המיוחד לרכישת הקרקע.²⁶ באותה עת הוחל בגיוס כספים מקיף בקרב חברי האגודה בשוודיה, וארבע שנים מאוחר יותר, ב־6 בנובמבר 1913, הונחה אבן הפינה לבית־החולים בנוכחות מושל ירושלים התורכי, הקונסול השוודי, נכבדים משוודיה ונכבדים מן האזור.²⁷ סמוך מאוד לתחילת הבנייה פרצה מלחמת העולם הראשונה ובשל כך חלו עיכובים בהעברת הכספים ובבנייה, והבניין החדש נחנך על כן רק אחרי המלחמה, בשנת 1922. למרות תוספות הבנייה הרבות הניכרות בבניין בית־החולים, ניתן עדיין לזהות היום חלקים מן הבניין המקורי.

'אגודת ירושלים השוודית' המשיכה לנהל את בית־החולים עד שנת 1957, ובשנה זו הועבר הניהול לידי השלטונות הירדניים. לאחרונה, עם העברת הסמכויות בנושאי בריאות וחינוך בגדה המערבית מישראל לרשות הפלסטינית, עברו גם בית־החולים ובית־הספר בבית־ג'לא לפיקוחה של רשות זו. כיום מסתכמת המעורבות השוודית בשני מוסדות אלה בהעברת מענק תמיכה שנתי המורכב מתרומות חברי האגודה בשוודיה. מענק זה מהווה רק חלק קטן מתקציבם השנתי של מוסדות אלה.²⁸

בניין בית־החולים בבית־ג'לא, מבט כללי

26 שם, עמ' 10. הפרמאן המקורי שמור כיום במחלקת כתבי־היד של אוניברסיטת אופסלה.
 27 מורי (לעיל, הערה 5), עמ' 284.
 28 מידע זה קיבלתי מד"ר יעקב לרמר, מנהל בית־החולים, בריאיון שערכתי עמו ב־11 במאי 1995.

הקמת הקונסוליה השוודית בירושלים²⁹

במחצית השנייה של המאה הי"ט יוצגו האינטרסים של שוודיה ונורווגיה (שהיו מאוחדות כאמור תחת הנהגה שוודית עד שנת 1905) באזור המזרחי של הים התיכון על-ידי שני קונסולים, בשכר; אחד מושבו היה באיזמיר והאחר - באלכסנדריה. הקונסולים פעלו בפיקוחה של השגרירות השוודית בקושטא, וכן פעלו שני קונסולי משנה, בהתנדבות, בחלב ובביירות. בארץ-ישראל לא היה ייצוג שוודי רשמי במהלך כל המאה הי"ט. מעניין לציין כי בשנת 1873 הציע הרב אברהם כהן מארץ-ישראל (דרך הקהילה היהודית בסטוקהולם) למנותו לקונסול כבוד בירושלים, אולם בקשתו לא אושרה על-ידי השלטונות השוודיים.³⁰

הסיבות להקמת הקונסוליה

הסיבה העיקרית להקמת הקונסוליה בירושלים היתה ככל הנראה הגירתם לעיר של החקלאים השוודים מנוס בשנת 1896 והצטרפותם למושבה האמריקנית. יחסיהם של אנשי המושבה האמריקנית-השוודית עם הקונסול האמריקני סלה מריל היו מעורערים, ועל רקע זה עלתה מדי פעם הדרישה למינוי קונסול שוודי כדי שהשוודים במושבה לא יהיו נתונים לחסדיו של מריל. דחיפה לכך נתנה אולי הסופרת הנודעת סלמה לגרלף. בשובה ממסעה במזרח התיכון (1900) עברה לגרלף בקושטא והתלוננה בנציגות השוודית על יחסו של מריל לאנשי המושבה האמריקנית בכלל ולשוודים שבה בפרט. היא הציעה שימונה בירושלים קונסול שוודי שיטפל בענייניהם של התושבים השוודים השוהים בעיר.³¹ מכל מקום אין ספק שראשית הפעילות של 'אגודת ירושלים השוודית' בעיר ובסביבתה היוותה גורם בעל משקל בהחלטה על הקמת הקונסוליה (אם כי יש לציין שהניסיונות לכונן קונסוליה בירושלים קדמו להקמתה של האגודה, כפי שיובהר בהמשך).³²

הקונסול השוודי באיזמיר הרמן זתליוס (Zethelius) הציע למשרד החוץ בסטוקהולם ב-7 בספטמבר 1948 למנות קונסול משנה (ללא שכר) בירושלים, וביקש רשות לנסוע לירושלים כדי למצוא מועמד מתאים. השגרירות השוודית בקושטא תמכה בהצעתו, אולם במקום למנות את זתליוס לאחראי לקונסול זה, העדיפה לעלות את קונסול המשנה בביירות לדרגת קונסול ולהעמיד את הנציג החדש

29 עיקרם של הדברים המובאים בנושא הקונסוליה השוודית מקורם במכתב ששלח ב-7 באוקטובר 1975 נילס רוסקוויסט (Rosquist) עובד הארכיון המלכותי (Riksarkivet) בסטוקהולם, אל הקונסול השוודי בירושלים באותה עת, ארנולד יירטסטרום (Hjertström). המכתב מסכם את החומר המצוי בארכיון בנושא הקונסוליה השוודית בירושלים בראשית המאה העשרים (Dnr 1260/N5).

30 שם, עמ' 1.

31 למכתבה של לגרלף ראה: A.H. Ford, 'Our American Colony at Jerusalem', *Appletons Magazine*, VIII, 6, (1906), pp. 643-655; S. Lindquist, 'Med Selma Lagerlöf i Jerusalem', *Falu-Kuriren*, Jul 1958, pp. 256-266. על מריל ראה: ר' קרק וי' גלס, 'הקונסולים של ארצות הברית בירושלים (1844-1917)', קתדרה, 70 (טבת תשנ"ד), עמ' 182-185.

32 בביוגרפיה האחרונה שנכתבה על גוסטב דלמן נטען כי הקמת הקונסוליה נבעה באופן ישיר מלחצים שהפעיל פון שילה; פון שילה ראה בהקמת הקונסוליה מכשיר חשוב אשר יסייע בקידום ענייני 'אגודת ירושלים השוודית' בארץ-ישראל. ראה: J. Männchen, *Gustaf Dalman als Palästinawissenschaftler in Jerusalem und Greifswald 1902-1941*, Wiesbaden 1993, pp. 29-30.

בירושלים תחת סמכותו. בסופו של דבר לא העלו הדיונים דבר והתכניות נגנזו.³³ ב־25 באוגוסט 1899 הציג ויליאם קייט (Kayat) הפרו־קונסול הבריטי בירושלים, למשרד החוץ בסטוקהולם לקבל על עצמו בתשלום את הטיפול בעניינים הקונסולריים של שוודיה ונורווגיה בירושלים. גם יזמה זו לא יצאה אל הפועל, כי לשוודיה לא היתה באותה עת כל כוונה למנות קונסול בשכר בירושלים. ב־27 במרס 1901 הגיעה לשגרירות בקושטא הצעה נוספת מאת הקונסול זתלויס באיזמיר. הוא מצא מועמד שהסכים לשמש קונסול כבוד בירושלים – היה זה ד"ר יצחק ד'ארבלה.³⁴

ד"ר יצחק (גריגורי) ד'ארבלה (אמציסלבסקי), יהודי יליד פולטבה שברוסיה (1847-1910), ובן למשפחה של חסידי חב"ד, קיבל את חינוכו ב'חדר' ובישיבה, עבר אחר כך לגימנסיה רוסית, ובתום לימודיו באוניברסיטת פטרסבורג קיבל תואר דוקטור ברפואה.³⁵ כאשר השתלם ברפואה בפריס הוזמן לזנויבר (סולטאנות שהתקיימה במזרח אפריקה) כדי לשמש כרופאו הפרטי של הסולטאן. עם הזמן הוא רכש את אמון השליט ונשלח מטעמו למספר שליחויות דיפלומטיות בבירות אירופה השונות. בזנויבר החליף את שמו לד'ארבלה, על־שם אי קטן שקיבל במתנה מן הסולטאן.³⁶

בשנת 1886 שב וביקר בפריס, ושם הציגו הרב הראשי של צרפת בפני הבארון אדמונד דה רוטשילד. הבארון שכנעו לעזוב את זנויבר ולעלות לארץ־ישראל כדי להיות רופא המושבה ראשון־לציון. ד'ארבלה הסכים, ובסוף שנת 1887 עלה לארץ והתיישב בראשון־לציון. כעבור שנה עבר לירושלים כדי לשמש כרופא הראשי של בית־חולים 'רוטשילד'. ביתו בירושלים היה מקום מפגש לדיפלומטים שונים, וכך הכירו אותו ככל הנראה השוודים.³⁷

ב־17 באוגוסט 1901 מונה ד'ארבלה לקונסול כבוד של שוודיה בירושלים, אולם זמן קצר לאחר המינוי התברר לשוודים כי הוא אינו יכול לשמש בתפקיד משום שהשלטונות העות'מאניים לא הסכימו לקבל את כתב האמנתו. הסיבה לכך היתה כנראה שד'ארבלה היה נתין תורכי, אולם ייתכן גם שהיתה לכך סיבה אחרת, שאינה ידועה לנו. לשוודים התברר גם שד'ארבלה נדחה כבר על־ידי התורכים בשנת 1891, כאשר ניסה להתמנות לקונסול ההולנדי בירושלים. הוא נתבקש להתפטר וב־30 במאי 1902 נתקבל בסטוקהולם מכתב התפטרותו.³⁸

בסוף שנת 1902 התקבל בשגרירות בקושטא מכתב מאת הקונסול הגרמני בירושלים שמידט ובו הציג מועמד חדש לתפקיד הקונסול השוודי בעיר – את הפרופ' גוסטב הרמן דלמן, (1855 Dalman - 1941).³⁹ לאחר פנייתו של שר החוץ השוודי הסכים דלמן להיות הנציג הקונסולרי של שוודיה

33 רוסקוויסט אל יירסטרום (לעיל, הערה 29), עמ' 2.

34 שם.

35 ר' אהרנסון, 'פקידי הבארון רוטשילד (1882-1890)', קתדרה, 74 (טבת תשנ"ה), עמ' 157-178.

36 ג' גרא, חמדת אבות, תל־אביב תשמ"ב, עמ' 24.

37 ד' תדהר, 'ד"ר יצחק (גריגורי) ד'ארבלה (אמציסלבסקי)', אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגיו, ז, תל־אביב תשט"ז, עמ' 2847-2848.

38 רוסקוויסט אל יירסטרום (לעיל, הערה 29), עמ' 3.

39 שם. המחקרים המקיפים והעדכניים ביותר על דלמן נכתבו לאחרונה על־ידי מנכן. ראה: J. Männchen, *Gustaf Dalman's Leben und Wirken in der Brüdergemeine, für die Judenmission und an der Universität Leipzig* (1855-1902, Wiesbaden 1987; הג'ל (לעיל, הערה 32).

ונורווגיה בירושלים.⁴⁰ ב־10 ביולי 1903 הוא מונה לקונסול כבוד וב־29 בספטמבר 1911 – לקונסול כללי.⁴¹

דלמן היה תאולוג, בלשן וחוקר ארץ־ישראל וכן מייסדו ומנהלו הראשון (בשנים 1902-1917) של 'המכון הגרמני האוונגלי לחקירת עתיקות ארץ־הקודש' (Das Deutsche Evangelische Institut für Altertums forschung des Heiligen Landes).⁴² מצד אביו היה דלמן גרמני ומצד אמו – שוודי (אבי אמו היה שוודי). עוד לפני בואו לירושלים גילה דלמן סימפטיה עמוקה לשוודיה ולתרבותה;

הוא החל ללמוד שוודית ובשנת 1896 שינה את שמו ממרקס (Marx) לדלמן, שם משפחת סבו השוודי. כמו כן היו לדלמן יחסים מיוחדים עם אוסקר השני מלך שוודיה. הקשר בא לידי ביטוי בחליפת מכתבים וכן בשלושה מפגשים בין האישים אשר נערכו בשוודיה (1902, 1903, 1907).⁴³ למרות זיקתו העמוקה של דלמן לשוודיה מסתבר כי להסכמתו לשמש כקונסול היה נימוק נוסף.

'המכון הגרמני האוונגלי לחקירת עתיקות ארץ־הקודש', אשר בראשו עמד דלמן, לא זכה לחסות רשמית של הקיסרות הגרמנית. עובדה זו היתה מקשה מאוד על פעילותו ומעמדו של המכון במערכת יחסיו עם השלטונות העות'מאניים (למשל בענייני מכס וצנזורה על ספרים אשר נשלחו מגרמניה), אילולא היה העומד בראשו נציג קונסולרי של מדינה זרה.⁴⁴

בתקופת כהונתו הארוכה סייע דלמן רבות לשוודים במושבה האמריקנית, ופעל לקידום ענייניה של 'אגודת ירושלים השוודית' (בין היתר סייע להשיג את הפרמאן לרכישת הקרקע לבניית בית־החולים החדש בבית־ג'לא בשנת 1909).⁴⁵

עם התמנותו לקונסול כללי בשנת 1911 מונה לקונסול משנה ולממלא מקומו מתורגמנו סלים איוב אפנדי. זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נסע דלמן לביקור בגרמניה ועקב המלחמה לא יכול היה לחזור, וסלים איוב אפנדי התמנה למחליפו. מספר שנים לאחר סיום המלחמה שב דלמן לירושלים לזמן קצר, ובאותה הזדמנות התפטר רשמית מתפקידו (ב־26 בספטמבר 1921). במקומו מונה הצלם השוודי בן המושבה האמריקנית הול לרסן (Larsson) לקונסול משנה, וב־18 ביוני 1925 מונה לרסן לקונסול – תפקיד שבו שימש עד 31 באוקטובר 1947, עת היגר לארצות־הברית.⁴⁶

גוסטב דלמן
(1855-1941)

40 לאחר פירוק השותפות בין שוודיה לנורווגיה, בשנת 1905, הפסיק דלמן לייצג את ענייניה של נורווגיה. לעומת זאת בשנת 1909 הוא מונה גם לקונסול של דנמרק בירושלים. ראה: מנכן (לעיל, הערה 32).

41 רוסקוויסט אל יירטסטרומ (לעיל, הערה 29), עמ' 3.

42 I. Garbell, 'Dalman, Gustaf Herman', EJ, V, p. 1232.

43 מנכן (לעיל, הערה 32), עמ' 103-104.

44 שם, עמ' 29-30.

45 סקסון (לעיל, הערה 2), עמ' 10.

46 רוסקוויסט אל יירטסטרומ (לעיל, הערה 29), עמ' 4.

סיכום

עד היום מקובלת היתה הדעה כי הפעילות השוודית בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית הסתכמה בביקורים של מבקרים שוודים בודדים ובהצטרפות החקלאים השוודים מנוס אל המושבה האמריקנית בקיץ 1896. במאמר זה ביקשתי להראות כי השוודים פעלו בארץ גם במישור הדיפלומטי - הקמת הקונסוליה בירושלים - וכן במישור הדתי-החברתי - ייסודה ופעילותה של 'אגודת ירושלים השוודית'. נמצא שהיה קשר הדוק בין הנוכחות השוודית הקבועה במושבה האמריקנית בירושלים ובין הקמת הקונסוליה השוודית בירושלים. גורם נוסף שבוודאי השפיע על הקמת הקונסוליה הוא ראשית פעילותה של 'אגודת ירושלים השוודית' בירושלים ובבית-ג'לא. לעומת זאת אין לראות כל קשר בין הגירת החקלאים השוודים לירושלים ובין ראשית פעילותה של 'אגודת ירושלים השוודית'. ניתן להסביר קביעה זו על רקע ההבדלים החברתיים, התרבותיים והדתיים בין שתי הקבוצות: מצד אחד חקלאים פשוטים בעלי אמונה דתית השונה מזו של הזרם המרכזי בכנסייה השוודית, ומצד אחר נציגי הכנסייה השוודית שנתמכו מבחינה רעיונית וחומרית על-ידי האליטות העירוניות ובראש ובראשונה על-ידי בית המלוכה השוודי.